

BİD'ATÇILIKLA TENKİD EDİLEN BUHÂRÎ RAVİLERİ

Süleyman DOĞANAY
Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sdoganay@erciyes.edu.tr

Öz

Ehl-i Sünnet tarafından en muteber hadis kaynakları olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte içerisinde Buhârî'nin *Sahih*'i birinci sırada yer almaktadır. Buhârî, sahih hadisleri toplamaya girişen ilk musannif olarak kabul edilmekle birlikte, bu nitelikteki hadisleri ihtiva etmesi bakımından kitabının diğer hadis kaynaklarına üstünlüğü noktasında ittifak sağlanmış gibidir. Bununla birlikte, Hadis İlmî'nin temelinde tenkid yer aldığı için Buhârî'nin *Sahih*'i de doğal olarak çeşitli açılardan tenkid edilmiştir.

Buhârî'nin *Sahih*'i içerdiği hadislerin sened ve ravileri, metinleri olmak üzere tenkide konu olmuştur. Buhârî hadislerinin bazıları İslâmî prensiplere ve Kur'an esaslarına aykırılık, icma'a aykırılık, akla ve ilme aykırılık, tarihi gerçeklere aykırılık vb. bakımlardan metin tenkidine konu olmuştur. Sened ve ravi ile ilgili tenkidlerin bir kısmı inkıta', senedde ravi yönünden fazlalık-noksanlık bulunması, bir ravinin yerine bir başka ravinin konulması, bazı ravilerin cehâletü'l-hâl, ğalat, muhâlefet, tedliste bulunmak ve bid'at ehlî olmak gibi hususlar bakımından cerhedilmeleriyle ilgilidir.

Biz bu makalede, ehl-i bid'at olmakla itham edilip i'tikadı sebebiyle cerhedilen Buhârî ravilerini konu edinmekteyiz. Bu raviler itikadlarından dolayı cerhedilmiş olup zayıf addedilmişlerdir. Bilindiği üzere cerh ve ta'dil özneldir. Bu hususa binâen, başkaları tarafından bid'atçılıkla tenkid edilen bu raviler hakkında Buhârî'nin kendi düşünce ve tutumu daha fazla önem arz etmektedir. Dolayısıyla, çalışmada Buhârî'nin söz konusu ravilerle ilgili düşünce ve tutumu, bizzat Buhârî'nin kendi kitaplarından hareketle incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Sahîhu'l-Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, ehl-i bid'at, cerh ve ta'dîl, Buhârî'nin cerh-ta'dîl metodu.

NARRATORS OF AL-BUKHÂRÎ WHO ARE COMDEMND TO AHL AL-BİD'A

Abstract

Sahih al-Bukhârî considered as the most respected source of hadith by Ahl as-Sunnah has took the first place in al-Kutub as-Sitta. While Bukhârî has attempted to collect the valid ahadith is regarded as the first collector, it seems as if a consensus has been achieved at the superiority of this book to other hadith sources in terms that it

comprises this kind of ahadith. However due to criticism takes place on the ground of the science of hadith, Sahih al-Bukhârî was also naturally criticized from various aspects.

The ahadith in Sahih al-Bukhârî were criticised from their sanad (chain of narrators), texts and reporters. Some of Bukhârî ahadith has been subject to criticism in respect to contradiction to Islamic principles, the basis of Quran, consensus (Ijmaa), reason, historical facts etc. A part of criticism of sanad and narrator is related to the discontinuity in the chain of narrators, being of excess-deficiency in terms of narrator, the displacement of a narrator with an other narrator, the disaffirmations directed to narrator from aspects of being ignorance, mistake, opposition, tadrîs, innovation (bid`ah).

In this article, our topic is the narrators of Bukhârî accused as owner of innovation and criticized because of the creed. These narrators were disaffirmed due to their creed and considered them as weak. As is known al-Jarh wa al-ta`dîl are subjective. Accordingly, Bukhârî's own thoughts and attitudes have more importance about these narrators whom criticised to be ahl al-bid`a. Consequently, in this study Bukhârî's thoughts and attitudes about these narrators has been examined starting from his own books.

Keywords: Sahih al-Bukhârî, al-Târîkh al-Kabîr, Ahl al-Bid`a, Jarh and Ta`dîl, al-Bukhârî's Method of Carh-Ta`dîl.

Giriş

İmam Buhârî'nin *Sahih*'ine çeşitli açılardan tenkidler yöneltilmiştir. Bu tenkidler sened ve metinle ilgili olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Metin tenkidleri, metinlerde geçen bazı şahıs isimleriyle ilgili bilgi yanlışlıkları, bazı kelime ve ibarelerle ilgili anlama hataları, tarihi gerçeklere aykırılık vs. üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sened açısından tenkidler ise, ricâlin durumu, seneddeki ittisal ve inkita üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tenkitler hakkında daha önceden Türkçe çalışmalar yapıldığı için, biz bu çalışmalara referansla yetiniyoruz.¹

İbn Hacer, Müslim'in değil de, sadece Buhârî'nin rivayette bulunduğu 430 küsur ravinin tenkid edildiğini, bunlardan da 80 kadarının zayıflıkla itham edildiğini² belirtmiştir. Bu 80 kişi itikadı sebebiyle tenkide uğramış ravilerdir. Çalışmamız itikadı sebebiyle tenkide uğrayıp ehl-i bid`at olmakla itham edilen Buhârî ravileri ve bizzat Buhârî'nin bu ravilerin cerh veya ta`dili hakkındaki tutumuyla ilgilidir. Bu sebeple, daha önceki çalışmalarda

¹ Sofuoğlu, Cemal, "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhari'ye Yönelttiği Bazı Tenkidler", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VI, İzmir-1989, s.89-94; Polat, Salahaddin, "Buhari'nin Sahih'ine Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Kayseri-1990, s.237-255; Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt:10, Sayı:1-3, 1997, s.1-29; Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhari'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, İzmir-1995 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahih'i ve Hocaları*, Konya: Nükte Kitap, 2003, s.53-83.

² İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Hedyü's-sârî* (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdi), Riyad-2001, s. 13.

olduğu gibi başkalarının Buhârî ravileri hakkında ne düşündüklerinden ziyade, Buhârî'nin söz konusu raviler hakkındaki kendi düşünce ve tutumunu incelemeyi uygun gördük. Zirâ cerh ve ta'dildeki öznellik,³ tenkide konu olan âlimin düşüncelerine diğerlerine nazaran öncelik vermeyi gerektirmektedir.

Makalede bid'atçılıkla tenkid edilen Buhârî ravileri hakkında İmam Buhârî'nin düşünce ve tutumunu incelemeyi hedeflediğimiz için, öncelikle bid'at ve ehl-i bid'at kavramlarına kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Bid'at ve Ehl-i Bid'at Kavramları

Lügat olarak bid'at, bir şeye başlamak, onu ihdas etmek, inşa etmek manasına gelir. Bu anlamda bid'at sonradan ortaya çıkarılan şeyler hakkında kullanılmaktadır. Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö.175/791), terim anlamını dikkate alarak, bid'atın dinde ve din dışında icad edilen şeylere verilen bir isim olduğunu belirtmekte, Hz. Peygamber'den sonra ortaya atılan arzu ve davranış türünden şeylerdir diye tanımlamaktadır.⁴ İbn Manzur ise, dinin tamamlanmasından sonra ortaya çıkarılan ve dine izafe edilen şeylere bid'at denildiğini ifade etmektedir.⁵

Şâtıbî bid'atı, Allah'a kulluk ve ibadette mübalağa kastıyla icad edilen ve şer'î olana benzeyen yol ve tutum olarak tanımlamakta; bu tanımın, bid'atı sadece ibadetlere tahsis edip âdetleri (ibadet dışındaki davranışları) bid'at kapsamında değerlendirmeyenlerin görüşü olduğunu belirtmektedir. Tanımı ibâdet dışındaki davranışlara da teşmil edenlere göre ise bid'atın, şer'î maksatlarla ve şer'î olana benzer tarzda icad edilen bir yol olduğunu ifade etmektedir.⁶

Bid'atın karşıtı olan sünnet ise, Hz. Peygamber ve sahâbenin Hz. Peygamber'den öğrendikleri çerçevesinde sergiledikleri tavır, tutum ve davranışlarıdır. Bid'at kavramını ibadetler dışındaki davranışları da içerecek şekilde geniş anlamda kullananlar, sünnetin bu kapsamlı manasından hareket etmektedirler. Bu sebeple, bazı âlimler bütün bid'atlar kötüdür diye kestirip atmamışlardır. Meselâ İbn Hacer, Hz. Peygamber döneminde bulunmayan her şeyin bid'at olarak isimlendirildiğini belirtmekte, ancak bid'at'ın iyi olanının bulunduğu gibi muhalifinin (çirkin olanının) bulunduğunu da söylemektedir.⁷

³ Cerh ve ta'dilin özneliği hakkında geniş bilgi için bkz. Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 53-84.

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-ayn* (thk. Mehdî el-Mahzumî ve İbrahim es-Samerraî), Beyrut-1988, II, 54-55.

⁵ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-'arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414, VIII, 6.

⁶ Şâtıbî, İbrahim b. Musa, *el-İ'tisâm* (thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şakîr), Suudi Arabistan: Daru İbnu'l-Cevzî, 2008, I, 47.

⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî* (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdi), Riyad-2001, II, 457.

Bu anlamda denilebilir ki, dînî açıdan bir asl'a dayanmaksızın icad edilen şeyler bid'attır. Dinî açıdan bir asl'ın delâletine dayanan yenilikler, lügat açısından bid'at sayılsa bile, dînî yönden bid'at sayılmaz.⁸ Nitekim Hz. Ömer mescidde teravîh namazının cemaatle kılındığını gördüğünde "Bu ne güzel bid'attır" demiştir.⁹

Yukarıda aktarılan bilgilere dayalı olarak denilebilir ki, bid'atçı veya ehl-i bid'at, nassların te'viline dayanmak suretiyle Kur'ân'a ve sünnete ittibâ eden ümmetin akîdelerine zıt bir fikir veya akîdeyi benimseyen müslümandır.¹⁰

Ehl-i Bid'atın Rivayetinin Değeri

Muhaddisler bid'atı küfre düşüren ve düşürmeyen diye iki kısma ayırırlar. Bir çok âlim ve muhaddise göre, bid'atından dolayı küfre düştüğü ileri sürülen kişilerin rivayeti makbul değildir. Çünkü bid'atından dolayı küfre düşen kişinin adâlet vasfı ortadan kalkmaktadır. Bid'atla vasıflanan kişi ya tekfir edilir ya da fâsik sayılır. Fakat tekfire yol açan bid'at hakkında bütün âlimlerin ittifakı şarttır. Gulat-ı Şia buna örnektir. Bid'atı ile küfre düşmeyenler ise, hariciler ve zâhirî anlamda sünnetin asıllarına muhalif olup te'vile dayanan ve bu hususta da aşırı gitmeyen diğer fırkalardır.¹¹

Ehl-i Sünnet âlimleri, bid'atıyla küfre düşmeyen kişinin rivayetinin kabûlü noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bid'atıyla küfre düşmeyen kişi yalandan kaçınmakla birlikte, mürüvveti zedeleyen şeylerden uzak duran, diyânet ve ibâdetle vasıflandırılmış kimselerden ise, bazı âlimler bunların rivayetlerinin mutlak anlamda makbul olduğunu söylerken, bazıları da mutlak anlamda merdud olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, dâî (mezhebinin propagandisti) olan ile dâî olmayı ayırmak gerektiğini ve dâî olmayanın rivayetinin makbul, dâî olanın rivayetinin merdud olduğunu belirtmişlerdir. Âlimlerden bir grubun bu görüşte olduğu ve hatta İbn Hibbân'ın muhaddislerin bu görüş üzerinde icma ettikleri iddiasında bulunduğu dile getirilmiştir.¹²

İbn Hibbân'ın icma iddiası ileri sürülse de, yukarıdan beri aktarmış olduğumuz bilgiler meselenin öznel boyutunu önplana çıkarmaktadır. Bir müellif veya musannife yönelik tenkidler, aynı mezhebe veya ekole mensup birinden gelirse, bir dereceye kadar öznellikte ma'lul olmasına rağmen bu türden tenkid makul karşılanabilir. Fakat tenkidler, aykırı fikirlere sahip

⁸ Abdüssettâr Abdulhamîd el-Kudsî, "Bid'atcının Rivayeti" (trc. Salahaddin Polat), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Kayseri-1986, s.398.

⁹ Buhârî, "Salâtü't-terâvîh", 1 (II, 252).

¹⁰ Abdüssettâr Abdulhamîd el-Kudsî, s.400.

¹¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 404; Türkçe bir makale olarak, Bid'atçı ve rivayetiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Demirci, Ahmet, "Bidatçılık", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Kayseri-1988, s. 71-86.

¹² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 404.

farklı ekollere mensup kişiler tarafından birbirlerine yöneltilirse, o zaman bu tenkidlere karşı son derece ihtiyatlı olmak gerekebilir.

Meselâ Buhârî, bir taraftan Şîî ravilerden hadis almakla tenkid edilirken, diğer taraftan kendisi de Şia'dan olan Muhammed Sadık Necmî tarafından tenkid edilmiştir. Necmî ravinin itikadının hadis rivayetinde önemli bir nokta olduğunu ifade etmiş; buradan hareketle, Buhârî ravilerinin bir kısmının -yalancılık ve hadis uydurmacılığının yanında- Hz. Ali'ye düşmanlıklarından dolayı, sağlam imana sahip olmayan kimseler olduğunu belirtmiştir.¹³

Muhammed Sadık Necmî Şia'ya mensup olduğu ve itikâdî konulara yaklaşımı Şia'nın iman nazariyesi paralelinde olduğu için, Buhârî ravilerini sağlam imana sahip olmayan kişiler olarak addetmiştir. Bu türden bir değerlendirme, son derece öznel olarak kabul edilebilir.

Yapılan bazı değerlendirmelere göre, Buhari ravileri arasında bid'atıyla tekfir edilen bir kişinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Buna ilaveten, Hâvâricten olup bid'atlarda aşırı gitmeyen ravilerin durumunun te'vile dayalı olduğu söylenmiş; âlimler nazarında dindar ve yalandan sakınan kişilerin rivayetlerinin makbul olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Ayrıca, Buhârî'de siyasi ve itikadî olmak üzere bid'at dâilîğiyle cerhedilmiş hiçbir kişiye rastlanmayacağı da ifade edilmiştir.¹⁵

Kısaca aktardığımız bu bilgiler ışığında ve cerh-ta'dilin öznelliği ekseninde konuya yaklaşım sergilersek, Buhârî'nin söz konusu raviler hakkındaki tutum ve düşüncelerinin çok daha önem arzettiğini söyleyebiliriz. Bu aşamadan sonra, Buhârî'nin cerh-ta'dil metoduna kısaca değinip, bid'atçılıkla cerhedilen söz konusu raviler hakkındaki kendi tutum ve düşüncelerini inceleyeceğiz.

Buhârî'nin Cerh-Ta'dildeki Metodu ve Bazı Raviler Hakkındaki Sukûtu

Buhârî'nin tarih alanında üç önemli eseri vardır. Bunlar *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat* ve *et-Târîhu's-sağîr* adlı eserleridir. Bu eserlerde raviler, haklarında cerh-tâdil hükmü verilenler ve Buhârî'nin cerh-ta'dil açısından sukût ettikleri¹⁶ olmak üzere iki grupta mütâlaa edilebilir. Söz konusu raviler hakkında Buhârî'nin bizzat kendisinin cerh-ta'dil açısından düşünceleri önemli olmakla birlikte, sukût ettiği ravilerle ilgili tutumunun ifade ettiği anlam da konumuz açısından önemlidir. Buhârî'nin eserlerinden hareketle ilgili raviler hakkındaki tutumunu isimler bazında

¹³ Sofuoğlu, s.90.

¹⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 404.

¹⁵ Uğur, Müctebâ, "Cerh ve Ta'dil Yönünden Buhârî Ravileri", *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî: Uluslararası Sempozyumu* (18-20 Haziran 1987), Kayseri-1996, s.77.

¹⁶ Adâb Mahmud el-Hameş, *Ruvâtü'l-hadîsi'llezîne sekete aleyhim eimmetü'l-cerhi ve't-ta'dili beyne't-tevsiki ve't-techîli*, Riyad: Dâru'l-emânî, 1987, s.35.

incelemeye geçmeden önce, onun cerh ve ta'dil metoduna kısaca değinmekte fayda görmekteyiz.

et-Târîhu'l-kebîr, Buhârî'nin en önemli eserlerinden biridir.¹⁷ Buhârî bu eserinde sahâbî ve tabîî olanları belirtmekte titizlik göstermekle birlikte, meşhur olmayan sahâbeye mutlaka "Hz. Peygamberle sohbeti vardır" (له)¹⁸ ibaresiyle işarette bulunmuştur. Tanıttığı kişi hadis ravisi ise, onun hangi bölgenin muhaddisi olduğuna işaret etmiş; şahısların itikadî ve siyasî açıdan muhalif fikir ve düşüncelerine de değinmiştir. *et-Târîhu'l-kebîr*'in en önemli özelliklerinden biri, hiç şüphesiz rivâyetlerin sıhhat derecesini belirlemede gerekli olabilecek bilgilerin kaydedilmiş olmasıdır. Ravilerin âdâlet ve zabt açısından herhangi bir kusuru söz konusu ise, bunlara da yer verilmiştir. Zehebî'nin ifadesine göre, Buhârî ravilerin cerh ve ta'dili konusunda son derece vera sahibi olup, cerhedip zayıf saydığı kişiler hakkında insaf sahibi biridir. Râvilerin cerhinde en fazla منكر الحديث (hadisleri münkerdir),¹⁹ فيه نظر²⁰ (hakkında bir şey söylemediler/sustular),²⁰ (hakkında şüphe vardır)²¹ ifadelerini kullanmıştır. كذاب (yalancı)²² veya كان ضعيف, كذاب (hadis uydururdu)²³ gibi ifadeleri az kullanmıştır.²⁴ Hatta ضعيف, كذاب, كان ثقة صدوقاً²⁵ gibi cerh-ta'dil ifadelerinin genellikle Buhârî'ye âit olmadığı, bunların daha önceki münekkidlerin görüşleri olarak verildiği ve bu tarzdaki ifadeler arasında Buhârî'ye ait olanların yok denecek kadar az olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, kendi görüşlerini diğerlerinden ayırmak için "Ebu Abdullah (Buhârî) da der ki" (قال ابو عبد الله)²⁶ şeklinde bir ifade kullandığı ifade edilmiştir.²⁷

Buhârî, bütün raviler hakkında açıkça cerh veya ta'dil hükmü vermemiştir. Bazı raviler hakkında sukût etmiştir. Burada cevap bekleyen

¹⁷ Buhârî'nin bu eseri de bazı yönlerden tenkit edilmiştir. Bu tenkitlerle ilgili geniş bil için bkz. Keskin, Yusuf Ziya, "Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîrine Yönelik Tenkitler", *Ma'rife*, Yıl: 3, Sayı:2, Güz 2003, s.103-120.

¹⁸ Meselâ bkz. Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahîm, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarâbâd: Dairatü'l-Meârifil-Osmaniyye, Trs., I, 12, 15, 440, 450; II, 15, 20 vs.

¹⁹ Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 37, 40, 64, 70 vs.

²⁰ Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 64, 115; III, 404; V, 96 vs.

²¹ Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 50, 69; II, 17; III, 25.

²² Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 299; IV, 314.

²³ Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 195.

²⁴ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006, X, 104.

²⁵ Buhârî de dâhil olmak üzere bazı âlimlerin bu türden cerh lafızlarını hangi anlamda kullandıkları ve bunlar hakkında yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: İfav, 1998.

²⁶ Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 11, 12, 13 vs.

²⁷ Bkz. Yardım, Ali, "Buhârî ve et-Târîhu'l-Kebîr'i", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, İzmir-1989, s.188-189.

soru, Buhârî bir ravi hakkında cerh ve ta'dil lafzı kullanmamışsa, bu durum o ravinin reddine mi, kabulüne mi, yoksa Buhârî'nin ilgili ravi hakkında çekimser kaldığına mı işaret etmektedir?

Buhârî'nin bazı raviler hakkındaki sukûtuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Buhârî'nin, meselâ Ahmed b. Hanbel'de²⁸ olduğu gibi, sika imamlar hakkında bile sukût ettiği ve İmam Şafii hakkında sadece iki satırlık terceme²⁹ ile yetindiği ifade edilmelidir. Muhammed b. Eş'as b. Kays el-Kindî,³⁰ Muhammed b. İbrahim el-Yeşkurî³¹ gibi zayıflık ve nekâretiyle meşhur şahıslar hakkında da Buhârî sukût etmiştir. Meçhul şahıslar hakkında sukût ettiği söylenmiş, isimlerini ayırt edememekten dolayı tanımadığı şahıslar hakkında sustuğu³² da dile getirilmiştir.

Ravi hakkındaki sukûtun ravinin tanınmamasından kaynaklandığı ileri sürülse de, cehâlet ile sukûtu birbirinden ayıran görüşler mevcuttur. Buna göre ravi hakkındaki her sukût, ravinin meçhûliyeti şeklinde yorumlanamaz.³³ Zira ileride görüleceği üzere Buhârî, cerhe maruz kalan söz konusu ravilerin hoca-talebe ilişkilerinden ölüm tarihlerine kadar kısa da olsa bilgiler aktarmaktadır. Buhârî nazarında ravinin meçhûliyeti söz konusu olsaydı, muhtemelen kitabında bu tür bilgilere yer vermezdi.

Adâb Mahmûd el-Hameş'in ifadesine göre, sukût edilen raviler (meskûtun anh) birkaç gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta, zahiren âdil olan ve ilim ehli arasında tanınanlar yer almaktadır. İkinci grupta mestûr raviye benzeyenler yer almaktadır; ki bu raviler hadislerin mütâbî ve şâhid olarak kabulü bakımından mestûr hükmünü alırlar. Üçüncü grupta, bir sika ravi dışında kendilerinden hiç kimsenin rivayette bulunmadığı meçhûlü'l-hâl'e benzeyen ve haklarında cerh veya ta'dil hükmü verilmemiş olan raviler bulunmaktadır. Belli şartlar dâhilinde bunların hadisine sahih diye itibar olunur. Dördüncü grupta ise meçhûl, meçhûlü'l-hâl, mestûr, metrûk, zayıf, gâfil, su-i hıfz gibi adâleti sabit olmayan kişinin kendisinden rivayeti haricinde tanınmayan raviler yer almaktadır. Bu kişilerin hadisiyle ihticâc olunmaz.³⁴

Burada sorun, Buhârî'nin sukût ettiği söylenen ravilerin hangi gruba dâhil edileceğidir. Herhangi bir gruba ait hükmü, sukût edilen bütün ravilere teşmil etmek genellemeci bir yaklaşım olacaktır. Kanaatimizce en isabetli tutum, Buhârî'nin ravilerin cerh ve ta'diline ilişkin metodunu dikkate alıp konuya açıklık getirmektir.

²⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 5.

²⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 42.

³⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 22.

³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 26.

³² Adâb Mahmud el-Hameş, s.35-36.

³³ Geniş bilgi için bkz. Adâb Mahmud el-Hameş, s.243-247.

³⁴ Adâb Mahmûd el-Hameş, s.244.

Bir münekkidin sukût ettiği ravilerle ilgili cerh-ta'dil metodunu açıklığa kavuşturabilmek için çeşitli ihtimallerden hareket etmek gerekir. Buna göre, münekkid, kitaplarından birinde ravi hakkında sukût etmiş; başka bir kitabında ise cerh veya ta'dil hükmü vermiş olabilir. İlaveten, münekkid elde mevcut bütün kitaplarında ravi hakkında sukût etmekle birlikte, kendisine ilgili ravi hakkında yöneltilen soru ve bu soruya verdiği cevap başkasına âit herhangi bir kitapta bulunabilir. Bunlar, Buhârî'nin sukût ettiği ravilerle ilgili metodunu tespit için düşünülmesi gereken ihtimaller dâhilindedir. Fakat öncelikle yapılması gereken, Buhârî'nin kendi cerh-ta'dil metoduna ilişkin açık ifadelerinin bulunup bulunmadığına bakmaktır.

Görebildiğimiz kadarıyla, Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'e herhangi bir mukaddime yazmamış, sadece kitabın tertibi hakkında bilgi vermiştir. *et-Târîhu's-sağîr*'de ise muhteva ile ilgili olarak çok kısa bir önsöz bulunmaktadır. Hangi bilgilere ne ölçüde yer verildiğinin sınırlarını belirleyen bu ifadelerin *et-Târîhu'l-kebîr* için de geçerli olduğu³⁵ söylenebilir. Buhârî'nin *et-Târîhu's-sağîr*'deki söz konusu ifadeleri şöyledir:

“Bu eser, Hz. Peygamber'in, muhâcirlerin ve ensarın tarihi, güzelce onların yolundan giden tabîlerin ve onlardan sonra gelenlerin vefatları, bir kısım nesebleri ve künyeleri ile, sözlerine rağbet edilen kimselerin tabakâtı hakkında muhtasar bir kitaptır. Bazı insanların soy kütükleri (ensab) o sahanın mütehasısları arasında yayılmakta ve kullanılmakta olduğundan, toplum onları şöhretleri ile tanımaktadır. Eğer onlarla ilgili bir hususta ihtilafa düşmüşlerse, o zaman açıklama yapmaya ve delil serdetmeye ihtiyaç duyulmuştur.”³⁶

Bu ifadelerle göre, herhangi bir ravi ile ilgili bir meselede ihtilaf söz konusu değilse, Buhârî ilave bir açıklama yapmaya ihtiyaç duymamıştır. İhtilafın bulunduğu noktalarda açıklama yapma gereği duymuştur. Her iki kitabın müellifi Buhârî olduğuna göre, *et-Târîhu's-sağîr*'in başında yer alan bu ifadeleri, *et-Târîhu'l-kebîr*'e de teşmil edebiliriz. Dolayısıyla, Buhârî'nin hoca ve talebelerine, ölüm tarihlerine ilişkin bilgiler aktarıp da cerh-ta'dil hükmü vermediği ravilerin, onun nazarında meçhul olmadıklarını ve haklarında cerh-tâ'dil açısından ihtilaf bulunmayan raviler grubuna dâhil olduklarını ifade edebiliriz.

Bununla birlikte, Buhârî'nin “Benim nazarımda bir kıssası bulunmayan isim *Tarih*'te gerçekten azdır; fakat kitabı uzatmaktan korktum”³⁷ dediği rivayet edilmektedir. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde

³⁵ Yardım, Ali, “Buhârî ve *et-Târîhu'l-Kebîr*’i”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, İzmir-1989, s. 181-182.

³⁶ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, Halep: Dâru'l-Va'y-1397, I, 1.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd* (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417, II, 7; Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-*

Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râheveyh ve Ali b. el-Medînî gibi meşhur hocaları hakkında bile tevsik edici ifadeleri çok az kullandığını dikkate alan muhaddisler, cerh ifadesi kullanmadıkça onun ravi hakkındaki sukûtunun tevsik anlamı taşıdığını belirtmişlerdir. İbn Hacer, Ahmed Muhammed Şâkir, Tehânevî ve Habiburrahman el-'Azamî bu görüşü benimseyenlerden bir kaçıdır.³⁸ Bunlara ilaveten, Buhârî'nin bir ravi hakkındaki sukûtunun, o ravi hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığı (ravinin cehaleti) anlamını taşımadığı tekrar vurgulanmalıdır. Çünkü Buhârî, tanımadığı kişiler hakkında yer yer "onun kim olduğunu bilmiyorum" (لا أدري من هو), "Onun fülânın oğlu veya kardeşi olduğunu bilmiyorum" (لا أدري هو اخو فلان)³⁹ demektedir.

Burada önem arzeden husus, Buhârî'nin bir ravi hakkında gerçekten sukût edip etmediğinin tespitidir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, Buhârî'nin bir kitabında ravi hakkında hiçbir şey söylemezken, diğerinde ilgili raviyi cerh veya ta'dile tabi tutması, onun hakkında sukût ettiği anlamına gelmez.⁴⁰ Zira başka bir kitabında Buhârî, ilgili ravi hakkında doğrudan açık lafızlarla veya dolaylı olarak cerh veya ta'dilde bulunmuş olabilir. Eğer başka bir kitabında cerhe hükmetmemişse ve cerh-ta'dil kitaplarının birinde Buhârî'den ilgili ravi hakkında cerhe ilişkin bir bilgi aktarılmamışsa, söz konusu ravinin Buhârî nazarında meçhûl olmadığı ve âdil olduğuna kanaat getirilebilir.

Ehl-i bid'at olmakla itham edilen raviler hakkında Buhari'nin verdiği bilgiler

Aşağıda Buhari'nin *Sahih*'inde yer alıp da, bid'atçılıkla tenkid edilen ravileri ölüm tarihlerine göre liste halinde vermekteyiz. Bu liste İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*⁴¹ ve Suyûtî'nin *Tedrib*'de⁴² bid'atıyla tenkid edilen ravileri zikrettiği kısımdan faydalanmak suretiyle tespit edilmiştir.

Ehl-i bid'at olmakla itham edilen söz konusu raviler hakkında Buhârî'nin kendi düşünce ve tutumunu önemsedığımız için, aşağıdaki tabloda onun ilgili ravilere dâir verdiği bilgileri *et-Tarihu'l-kebîr*'e dayalı

kemâl fî esmâ'ir-ricâl (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, XXIV, 440.

³⁸ Ömerî, Muhammed Ali Kasım, "el-Buhârî ve menhecuhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl", *Dirâsât fî menhecî'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, 99-100.

³⁹ Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 196 (Biyografi no: 601); II, 166 (Biyografi no: 1708); III, 45 (Biyografi no: 172); IV, 132 (Biyografi no: 2217); V, 435 (Biyografi no: 1416)

⁴⁰ Buhârî'nin bir kitabında sukût edip, diğer bir kitabında açıkça tenkid ettiği ravilere dair örnekler için bkz. Adâb Mahmud el-Hameş, s.246-247.

⁴¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 405-479.

⁴² Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbü'n-Nevevî* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988, I, 328-329; Bid'atçılıkla tenkid edilen bu ravilerin listesi için ayrıca bkz. Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhari'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, İzmir-1995 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77-79.

olarak kısaca birkaç kelime ile aktarmaktayız. Görüleceği üzere, Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de söz konusu ravilerin çoğu hakkında cerh-ta'dil açısından herhangi bir değerlendirme yapmamış; hoca veya talebeleri, ölüm tarihleri hakkında detaylı olmayan kısa bilgiler vermiştir.

Buhârî'nin söz konusu ravilerin hoca-talebe bilgisi, cerh veya ta'dili ile ilgili görüşlerini *et-Târîhu'l-kebîr*'den aktarmakla birlikte, bu kitabında haklarında herhangi bir cerh-ta'dil değerlendirmesi yapmadığı ravilere ilişkin varsa görüşlerini diğer kitaplarından inceleyip, tabloda ayrı bir sütun halinde verdik. Tabloda ravilerin hoca ve talebelerine ilişkin isim bazında detaylı bilgi aktarmayı gerekli görmeyip, varsa bu bilgilere sadece işaret etmekle yetindik. Buhârî'nin diğer kitaplarından haklarında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız ravilerin isimlerinin karşısına da çizgi çektik. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* dışında ravilerle ilgili matbu olarak bize ulaşan diğer kitapları, *et-Târîhu'l-kebîr*'in muhtasarı olan *et-Târîhu's-sağîr*,⁴³ *et-Târîhu'l-kebîr*'in mütemmimi olan *Kitâbu'l-künâ*⁴⁴ ile *ed-Duafâu's-sağîr*'den⁴⁵ ibarettir.⁴⁶

Şiilikle cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Said b. Fîrûz Ebû'l-Bahteri el-Kelbî el-Kûfî (83/702)	Hoca bilgisi var; değerlendirme yok. (III, 506; madde no: 1684)	Hoca ve talebe bilgisine yer verilmektedir. (el-Künâ, s.15; madde no: 113)

⁴³ *et-Târîhu's-sağîr* alfabetik olmayıp ravilerin vefat tarihlerine göre tertip edilmiştir. Bu kitapta, diğerlerinde bulunmayan bilgiler yer almaktadır. İki cilt halinde eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. *et-Târîhu'l-evsat* ise, tam olarak günümüze ulaşmış olmayıp, çok eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur. (A'zamî, M. Mustafa, "Buhârî", *TDVİA*, İstanbul-1992, VI, 371) A'zamî'nin verdiği bu bilgilerle dijital ortamdaki bilgiler karşılaştırıldığında, aralarında uyumsuzluk olduğu görülecektir. Dijital ortamda (Mesela Şamile adıyla meşhur programda) *et-Târîhu's-sağîr* isimli eser, *et-Târîhu'l-evsat* olarak verilmektedir. Buna ilaveten bazı internet sitelerinde *et-Târîhu'l-evsat*'ın *et-Târîhu's-sağîr* ismiyle hatalı olarak basıldığı ifade edilmektedir ki, internet ortamında verilen bu bilgiler hatalıdır. Zira, *et-Târîhu's-sağîr* isimli eser, yanlışlıkla *et-Târîhu'l-evsat* ismiyle basılmıştır. (bkz. <http://shamela.ws/index.php/book/5782>) Bazı internet sitelerinde de bu hata, *et-Târîhu's-sağîr*'in *et-Târîhu'l-evsat* olarak isimlendirildiği şeklinde aktarılan yanlış bilgi ile devam ettirilmektedir. (bkz. <http://ar.islamway.net/book/1467/> - التاريخ - الصغیر - الأوسط). Dolayısıyla, hem Şamile programında hem de internet ortamında *et-Târîhu'l-evsat* adıyla tedavülde bulunan kitap, *et-Târîhu's-sağîr*'den başkası değildir. Biz *et-Târîhu's-sağîr*'in Şamile programında hatalı olarak *et-Târîhu'l-evsat* adıyla matbu olan nüshasından faydalandık.

⁴⁴ Buhârî, *el-Künâ* (thk. Es-Seyyid Hâşim ed-Nedvî), Beyrut-Dâru'l-Fikr-Trs.

⁴⁵ Buhârî, *ed-Duafâu's-sağîr* (thk. Mahmud İbrahim Zayid), Halep: Dâru'l-va'y-1396.

⁴⁶ Söz konusu eserler ve Buhârî'nin diğer eserlerinin tanıtımıyla ilgili bkz. A'zamî, M. Mustafa, "Buhârî", *TDVİA*, İstanbul-1992, VI, 371-372.

Adiyy b. Sâbit el-Ensârî (116/734 Rafzî)	Hoca bilgisi var; değerlendirme yok. (VII, 44; Madde No: 196)	---
Abdullah b. İsa b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ (135/752)	Talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (V, 164; Madde No: 515)	---
Avf b. Ebî Cemîle el-A'râbî el-Hecerî (146/763 Rafziyye ve Kaderiyye'den olduğu da söylenmiştir)	Değerlendirme yok. (VII, 58; madde no: 264)	---
Futr b. Halife el-Hayyât (153/770)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (VII, 139; madde no: 625)	---
İsmail b. Zekeriyâ el-Hulkânî (173/789)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (I, 355; madde no: 1121)	İsminin yer aldığı senedli bir haber zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 80)
Abbâd b. el-Avvâm el-Kilâbî el-Vâsîfî (186/802)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (VI, 41; madde no: 1632)	Abbad ile başlayıp Hz. Peygamber'e kadar uzanan bir sened zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 80)
Cerîr b. Abdilhamîd ed-Dabbî er-Râzî (187/803)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (II, 214; madde no: 2235)	---
Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân (195/826)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (I, 207; Madde no: 652)	---
Ubeydullah b. Musa el-Absî (213/829)	Hoca bilgisi var; değerlendirme yok. (V, 401; madde no: 1293)	İsminin geçtiği üç ayrı sened üç ayrı yerde zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 28, 30, 171)
Abdürrezzak b. Hemmâm (211/826)	Hocaları hakkında bilgi var; Kitab'ından rivayetinin daha sahih olduğu belirtilmekte; değerlendirme yok. (VI, 130; madde no: 1933)	211 senesinde vefat ettiği belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 320)
Hâlid b. Mahled el-Katavânî el-Becelî el-Kûfî (213/828)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (III, 174; madde no: 595)	Bazı ricâlin isimleriyle beraber zikredilmekte, âlimlerin bunlar hakkında sukût ettikleri belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 331)
İsmail b. Ebân Ebû İshak el-Varrâk (216/831)	Hocaları hakkında bilgi var; saduktur değerlendirmesi yapılmaktadır. (I, 347; madde no: 1092)	---
el-Fadl b. Dükeyn (219/834)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok (VII, 118; madde no: 526)	Veki'den bir yaş küçük olup 130 senesinde doğduğu bilgisine yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 340)
Malik b. İsmail Ebu Ğassân el-Kûfî (219/834)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (VII, 315;	Ölüm tarihinin 219 olduğu belirtilmektedir. (et-

	madde no: 1342)	Tarîhu's-sagîr, II, 339)
Saîd b. Kesîr b. Ufeyr el-Mısrî (226/840)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (III, 509; madde no: 1693)	---
Abbâd b. Ya'kûb er-Ravâcinî el-Kûfî (250/864 Rafızî)	Hocaları hakkında bilgi var; değerlendirme yok. (VI, 44; madde no: 1645)	Sadece ölüm tarihi hakkında bilgi verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 392)
Muhammed b. Cühâde el-Kûfî	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (I, 54; madde no: 113)	---
Saîd b. Muhammed el-Cermî el-Kûfî	Sadece hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (III, 514; madde no: 1713)	Muaviye'ye bî'atla ilgili haberin senesinde ismi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 115)
Abdûlmelik b. A'yen	Öğrencilerinden ikisi ve Humrân'ın kardeşi olduğu belirtilmekte; değerlendirme yok. (V, 405; madde no: 1308).	Şîf olduğu belirtilmekte ve iki talebesinin adı zikredilmektedir. (ed-Duâfâu's-sagîr, s.73)
Saîd b. Amr b. Eşva'	Kûfe kadısı olduğu söylenmekte; öğrencilerinden ikisinin ismi verilmekte; değerlendirme yok. (III, 500; madde no: 1666).	---

Kaderiyye'den⁴⁷ olmakla cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buharî'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Muhammed b. Sevâ' Ebu'l-Hattâb es-Sedûsî el-Basrî (87/705)	Sadece Saîd b. Ebî Arube'den işittiği bilgisi var. (I, 106; madde no: 300)	Ölüm tarihinin 87 olduğu bilgisine yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 244)
Vehb b. Münebbih (114/732)	Değerlendirme yok. (VIII, 164; madde no: 2565)	Ölüm tarihi, künye ve nisbesi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 274)
Katâde b. Diâme (117/735)	Hoca ve talebe bilgisiyle birlikte, bir sayfayı aşan geniş bir biyografi içinde Zühri'den onun âlim olduğu yönündeki ifadesi nakledilmektedir. (VII, 185-187; madde no: 827).	İsmi ve künyesine yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 282)
Hassân b. Atıyye eş-Şâmî (120/737)	Sadece hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (III, 33; madde no: 134)	---
Umeyr b. Hânî' el-Ansî eş-Şâmî (127/744)	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 535; madde no: 3236).	Ashabtan otuz kişiyi gördüğü rivayetine yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 265)
Atâ' b. Ebî Meymûne	Kaderiyye görüşüne sahip	Kaderiyye görüşünü

⁴⁷ İnsanın irade ve kudret sahibi olduğu, Allah'ın bir müdahalesi olmaksızın fiillerini bizzat kendi güç ve iradesiyle meydana getirdiği anlayışına sahip olan fırkadır. Bkz. Meşkûr, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 276-278.

(131/748)	olduğu belirtilmekte; hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 469; madde no: 3012).	benimsediği bilgisine yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 29)
Salim b. Aclân el-Eftas el-Cezerî (132/749, Mürcie'den olduğu da söylenmiştir)	Hoca ve talebesi zikredilmekte; değerlendirme yok. (IV, 117; madde no: 2157)	Muhammed b. Mervan'ın mevlası olduğu belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 11)
Abdullah b. Ebî Nüceyh (132/749)	Abdullah b. Yesâr Ebû Yesâr el-Mekkî'dir. Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (V, 233, madde no: 767)	Künyesi, ismi ve nelesi belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 31)
Sevr b. Zeyd el-Medenî (135/752)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (II, 181; madde no: 2126)	---
Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî (137/754)	Kaderiyye'den olduğu nakledilmekte, hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (V, 182; madde no: 570)	Medine ehlinin âbidlerinden olduğu, kaderiyye görüşünü benimsediği, hoca ve talebeleri belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, I, 326); Ölen kişinin Abdullah b. Ebî Lebîd olduğu söylenince, Safvân b. Süleym'in cenaze namazına katılmadığı ifade edilmiştir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 19)
Salih b. Keysân (140/758)	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (IV, 288; madde no: 2848).	---
Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ' (141/758)	Hocalarının ismi verilmekte; değerlendirme yok. (III, 173; madde no: 592).	Künyesinin Ebu'l-Menazil olduğu belirtilmektedir. (el-Künâ, s. 89; madde no: 928)
Şibl b. Abbâd el-Mekkî (148/765)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (IV, 257; madde no: 2726)	---
Kehmes b. el-Minhâl (149/766)	Kaderiyye görüşüne sahip olduğuna dair rivayet nakledilmekte; değerlendirme yok. (VII, 240; madde no: 1029)	Kaderiyye anlayışında olduğu belirtilmektedir. (ed-Duâfâu's-sagîr, s. 97)
Sevr b. Yezîd el-Hımsî (150/767)	Hocaları zikredilmekte, sağlam biri olduğuna dair rivayet nakledilmektedir. (II, 181; madde no: 2126)	Ölüm tarihinin 150 olduğu belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 99)
el-Velîd b. Kesîr el-Mahzûmî el-Küffî (151/768 İbâzî ve Harûrî olduğu da söylenmiştir)	Hoca ve talebesi zikredilmekte; değerlendirme yok. (VIII, 152; madde no: 2527)	---
Hişâm ed-Destivâî (153/770)	Künyesinin Ebu Bekr olduğu belirtilmekte, değerlendirme yok. (IX, 90; madde no: 960)	Ebu Bekir b. Ebî Abdullah er-Ribî' künyesiyle zikredilmektedir. (el-Küna, s. 90, madde no: 960).
Seyf b. Süleymân el-Mekkî (155/771)	Hoca ve talebe bilgisi var; Yahya el-Kattân'ın sika dediği	Yahya b. Said el-Kattân'ın güvenilir addettiği bilgisine

	nakledilmektedir. (IV, 171; madde no: 2373)	yer verilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 113)
Saîd b. Ebî Arûbe (156/772)	Tek hocası ve ihtilata düştüğü zikredilmekte, değerlendirme yok. (III, 504; madde no: 1679)	Ebu Nuaym'ın, ihtilat etikten sonra ondan sadece iki hadis yazdığı bilgisine yer verilmektedir. (ed-Duâfâü's-sagîr, s. 51)
Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî (180/796)	Kader hakkında kendisinden bir şey duyulmadığı, yalancılıkla itham edildiğine ve sağlam olduğuna ilişkin rivayetlere yer verilmektedir. (VI, 118; madde no: 1891).	Künyesinin Ebu Ubeyde olduğu belirtilmekte (et-Tarîhu's-sagîr, II, 221); Ölüm tarihi verilmekte; yalancılıkla suçlanmış olmasına rağmen kader konusunda ve Amr b. Ubeyd hakkında konuştuğuna rastlanmadığı belirtilmektedir. (ed-Duâfâü's-sagîr, s. 79)
Yahyâ b. Hamza el-Hadramî (183/799)	Dımaşk kadısı olduğu ve hoca bilgisi var; değerlendirme yok. (VIII, 268; madde no: 2956)	
Abdûlâlâ b. Abdilâlâ eş-Şâmî (189/804)	Künyesi ve ölüm tarihi haricinde hiçbir bilgi ve değerlendirme yok. (VI, 73; madde no: 1748).	Ölüm tarihi ve künye bilgisi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 246)
Sellâm b. Miskîn (ö. 167)	Hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (IV, 134; madde no: 2228)	---
Abdullah b. Amr Ebû Ma'mer (224/838)	Hoca, künye ve nisbe bilgisi var; değerlendirme yok. (V, 155; madde no: 475).	Ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 351)
Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir	Müşriklerin safında Bedr'e katıldığı rivayeti, hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (IV, 236; madde no: 2645).	---
el-Hasen b. Zekvân el-Basrî	İsminin geçtiği iki sened vasıtasıyla hoca ve talebe bilgisi verilmekte; Yahya el-Kattan'ın ondan rivayette bulunduğu belirtilmekte; değerlendirme yok. (II, 293; madde no: 2514)	Yahya b. Said el-Kattân, onun Abdülvâhid b. Kays'tan tuhaf şeyler rivayet ettiğini söylemiştir. (ed-Duâfâü's-sagîr, s.76)
Zekeriyâ b. İshâk	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (III, 423; madde no: 1402)	---
İmrân b. Müslim el-Kasîr el-Basrî	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; künyesiyle kimliği teşhis edilmekte; değerlendirme yok. (VI, 419; madde no: 2840)	---
Harûn b. Mûsâ el-A'ver en-Nahvî el-Basrî	Hoca ve talebeleri zikredilmekte, künyesine varıncaya kadar kimliği teşhis edilmekte; değerlendirme yok. (VIII, 222; madde no: 2794).	---

Mürctie'den⁴⁸ olmakla cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Amr b. Mürra el-Haneî (110/728)	Kendi ağzından Mürctie'den olduğu nakledilmekte; hoca ve talebeleri zikredilmekte ve efdal biri olduğuna dair rivayet zikredilmektedir. (VI, 368; madde no: 2662)	---
Sâlim b. Aclân el-Eftas el-Cezerî el-Ümevî (132/749)	Mushaf satışında beis görmediği belirtilmekte; hoca ve talebesi zikredilmekte; değerlendirme yok. (IV, 117; madde no: 2157).	Muhammed b. Mervân'ın mevlası olduğu ve Benî Ümeyye ile öldürüldüğü zikredilmektedir. (et-Târîhu's-sagîr, II, 11)
Ömer b. Zerr el-Hemdânî (156/772)	Sadece hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 154; madde no: 2004)	Sadece ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Târîhu's-sagîr, II, 121)
İbrahim b. Tahmân Ebû Saîd el-Horasânî (168/784)	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (I, 294; madde no: 945)	---
Muhammed b. Hâzim Ebû Muâviye ed-Darîr (195/810)	Şeybânî ve A'meş'in arkadaşı olduğu bilgisi yer almakta; doğum tarihi de zikredilmekte; değerlendirme yok. (I, 74; madde no: 191)	---
Abdülhamid b. Abdîrrahman Ebu Yahyâ el-Himmânî (202/817)	Sadece hocaları zikredilmekte, değerlendirme yok. (VI, 45; madde no: 1653)	---
Şebbâbe b. Sevvâr el-Medâinî (206/821)	Hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (IV, 270; madde no: 2770)	Sadece ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Târîhu's-sagîr, II, 308)
Ebân b. Yezîd el-Attâr	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (I, 454; madde no: 1452)	---
Verkâ' b. Ömer el-Yeşkürî el-Kûfî	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VIII, 188; madde no: 2648)	---
Eyyûb b. Âiz el-Buhturî	İrca görüşünden olduğu zikredilmekte; hoca ve talebe bilgisi var; değerlendirme yok. (I, 420; madde no: 1346)	İrca görüşünü benimsediği, ancak sadûk olduğu belirtilmektedir. (ed-Duâfâü's-sagîr, s. 18)
Zerr b. Abdillâh el-Mürhibî	Hoca ve talebeleri zikredilmekte,	Hadiste sadûk olduğu

⁴⁸ Hz. Ali'den sonra Emevîlerin işbaşına gelmesiyle birlikte "sevadu'l-a'zam" olarak tanınan insanların büyük kısmı, ne Hz. Ali ne de Muaviye'nin hilafetini kabul eden ve Ali'nin imametini benimseyen Şiilere de muhalif olan Hâricîlere karşı, Mürctie denilen bir fırka teşkil etmişlerdir. Mürctie, Hâricîlerin muhalifi olup, onlara göre bir insanın dünyadaki kaderini önceden tespit mümkün olmadığı için her şeyi Allah'ın hükmüne bırakmak gerekir. Mürctie ekolünün temel esası, kısaca *iman ile günahın zarar vermeyeceği, küfür ile de sevabın fayda vermeyeceğidir*. Geniş bilgi için bkz. Meşkûr, s. 362-368.

	reyden kaçındığına dair bilgi yer almakta; değerlendirme yok. (III, 267; madde no: 913).	belirtilmektedir. (ed-Duâfâü's-sagîr, s.43)
Osman b. Ğıyâs er-Râsibî el-Basrî	Sadece hocaları ve talebesi zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 245; madde no: 2293).	---

Nâsıbiyye'den⁴⁹ olmakla cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Kays b. Ebî Hâzım (84/703 muhadramlardan)	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VII, 145; madde no: 648)	---
İshak b. Süveyd b. Hübeyra el-Adevî (131/748)	Talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (I, 389; madde no: 1242).	---
Harîz b. Osmân (163/779)	Talebesi zikredilmekte; Şam ehlinin üstün kişilerinden olduğu belirtilmektedir. (III, 103; madde no: 356).	Doğum ve ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 155)
Abdullah b. Sâlim el-Eş'arî (179/795)	Hocası ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (V, 112; madde no: 337)	---
Behz b. Esed (198/813)	Sadece Muallâ el-Ammî'nin kardeşi olduğu belirtilmekte; değerlendirme yok. (II, 143; madde no: 1983)	---
Husayn b. Nümeyr el-Vâstî	Hiçbir değerlendirme yok. (III, 4; madde no: 12)	---

Cehmiyye'den⁵⁰ olmakla cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Bîşr b. es-Sirrî Ebû Amr el-Basrî (195/810)	Hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (II, 75; madde no: 1741).	195 senesinde vefat eden birkaç kişi içinde ismi zikredilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 276)
Yahyâ b. Sâlih el-Himsî el-Vuhâzî (222/836)	Hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (VIII, 282; madde no: 3009)	---
Ali b. el-Ca'd el-Cevherî (230/844)	Benî Haşimin mevlası olduğu söylenmekte; Hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 266; madde no: 2362)	230 senesinin Receb ayında Bağdâd'da öldüğü belirtilmektedir. (et-Tarîhu's-sagîr, II, 359)

⁴⁹ Şia'nın Ehl-i Sünnet hakkında kullandığı bir terim olmakla birlikte, Hz. Ali'den nefret edip ona düşmanlık besleyenler anlamına gelmektedir. Bkz. Meşkûr, s. 374.

⁵⁰ Kulların fiillerinin tamamını Allah'a nisbet edip, kulun kudret ve iradesini hiçbir şekilde kabul etmeyen fırkadır. Bkz. Meşkûr, s.103-104.

Hâricîlikle⁵¹ cerh edilenler

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
İkrime Mevlâ İbn Abbâs (105/747-İbâziyye, Harûriyye, Sufriyye ya da Necdiyye'den olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür.)	Hoca ve talebeleri zikredilmekte; insanların en alimi olarak vasfedilmekte. (VII, 49; madde no: 218)	---
Dâvud b. El-Husayn el-Medenî (135/752-Kaderiyye'den olduğu da söylenmiştir.)	Hocaları ve talebeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (III, 231; madde no: 779).	---

Felsefeyle Uğraşmakla Cerh Edilen

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Ahmed b. Salih et-Taberî (248/861)	Sadece hocaları zikredilmekte; değerlendirme yok. (II, 6; madde:1510)	Ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Târîhu's-sagîr, II, 386)

Haşebiyye⁵² ya da Hitenîlikle itham edilen

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Hişâm b. Hassân el-Ezdî el-Firdevsî (147/764)	Hocaları zikredilmekte; künye ve nisbesi hakkında bilgi verilmekte; değerlendirme yok. (VIII, 197; madde no: 2689)	Ölüm tarihi zikredilmektedir. (et-Târîhu's-sagîr, II, 85)

Halku'l-Kur'an konusunda vakf ettiği için cerh edilen

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
Ali b. Ebî Haşim b. Tîrâh el-Bağdâdî ⁵³	Tarih'te kendine bol miktarda referans var; ancak adına açılmış biyografik bir başlığa rastlayamadık.	---

⁵¹ Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen tahkim hadisesinden sonra doğmuş bir fırkadır. Hz. Ali'nin Sıffin'den Kûfe'ye dönüşü esnasında taraftarlarından bazıları, hakemliğin İslam'a aykırı olduğunu iddia ederek isyan etmiş ve "Hükümün koşulsuz Allah'a ait olduğunu" iddia etmişlerdir. Bu sebeple, başta Hz. Ali olmak üzere tahkim olayına rıza gösteren sahabeyi tekfir etmişlerdir. Bkz. Meşkûr, s.202-203.

⁵² Zeydî fırkalardan biridir. Bkz. Meşkûr, s.196-197.

⁵³ İbn Hacer, tam isim olarak bu şekilde zikretmektedir. Bkz. *Hedyü's-sârî*, I, 430.

Haricilerin Kolu Kadiyye'den olduğu için cerhedilen

Ravinin İsmi	Buhari'nin et-Târîhu'l-Kebîr'de Ravi Hakkındaki Görüşü	Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ravi Hakkındaki Görüşü
İmran b. Hittân (84/703)	Hoca ve talabeleri zikredilmekte; değerlendirme yok. (VI, 413; madde no: 2822)	---

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'de raviler hakkında verdiği bilgiler, kısa ve özdür. Biz bu tabloda, Buhârî'nin ravinin cehâleti ve cerh-ta'diline açıktan veya dolaylı olarak işaret ettiği bilgileri önplana çıkarmaya gayret ettik. Bir anlamda bu bilgiler, Buhârî'nin raviye aşinalığının da göstergesidir. Ravinin kimlik ve halinin teşhisinde hoca ve talebe bilgisi önemli bir veridir. Bu sebeple, yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Buhârî söz konusu ravilerin çoğunluğunun hoca ve talebelerine ilişkin malumat aktarmaktadır. Dikkat çeken husus, bir ravinin hoca veya talebelerinden en fazla üç veya dört kişinin zikriyle yetinmiş olmasıdır. Onun söz konusu ravilerin hoca ve talebelerine ilişkin aktardığı bu kısa malumât, dönemin koşullarının ve rical ilminin henüz olgunlaşmaya doğru yol almasının bir sonucudur. Bu sebeple bilgiler, uzun ve detaylı olmayıp kısadır.

Ravinin cerh ve ta'diline ilişkin bilgilere gelince, Buhârî, bu konuda ya doğrudan değerlendirme yapmıştır ya da ravinin durumuna işaret edecek düzeyde dolaylı lafızlar kullanmıştır. Söz konusu ravilerle ilgili doğrudan yapmış olduğu değerlendirmeler oldukça azdır. Buhârî, kendilerinden hadis naklinde bulunduğu bu ravilerden çok azı hakkında ta'dile ilişkin bilgiler aktarırken, genellikle ne ta'dil ne de cerh yönünde açık bir hüküm beyanında bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere, bazıları hakkında "irca/kader görüşünde olduğu rivayet edilmiştir" gibi ifadeler kullanıp başkalarının görüşünü nakletmeyi tercih etmenin yanında, çok azının bid'at fırkalara mensubiyetine ilişkin kendilerinden nakillere yer vermiştir. Fakat Buhârî ravi hakkında bu türden nakillere yer vermekle, ravi ile ilgili kendi nazarındaki bir cerh hükmünü mü dile getirmiştir, yoksa ravinin durumu hakkındaki farkındalığını mı ortaya koymuştur? Bu soru önemlidir. Eğer Buhârî, bu türden nakillerle söz konusu raviler hakkında cerh hükmü vermiş olsaydı, o zaman cerh edip rivayete ehil görmediği kişilerin rivayetlerine kitabında yer vermek gibi bir tutarsızlığın içine düşmüş olurdu. Bu durumda bid'at ehlinin rivayetine kitabında yer verdiği gerekçesiyle Buhârî'ye yöneltilen bütün tenkidlerin haklılık payı var demektir. Ancak, ehl-i bid'at olmakla itham edilen bu kişilerin rivayetini Buhârî *Sahih*'te tahric etmekle birlikte, *et-Tarihü'l-kebir* isimli önemli eserinde onlardan bazıları hakkında "irca/kader görüşünde olduğu rivayet edilmiştir" şeklinde nakillere yer vermesi, Buhârî'nin ravilere yönelik tenkidlerin farkında olduğunu gösterir. Bu tavrıyla Buhârî'nin, ravilerle ilgili kendi farkındalığını dile getirmiş olması muhtemel olduğu gibi, aynı

zamanda bu tür tenkidlerin söz konusu ravilerin bütün rivayetlerini terke gerekçe gösterilemeyeceği düşüncesinde olması da ihtimal dâhilindedir. Bu noktada, Buhârî'nin *et-Târîhu's-sagîr*'de dile getirdiği ve daha önce aktarmış olduğumuz "...bir hususta ihtilafa düşmüşlerse, o zaman açıklama yapmaya ve delil serdetmeye ihtiyaç duyulmuştur."⁵⁴ cümlelerini hatırd tutmak gerekir. Dolayısıyla haklarında cerh-ta'dil açısından açıklama yapmadığı ravilerle ilgili Buhârî nazarında ihtilafın söz konusu olmadığını ifade edebiliriz. Kaldı ki Buhârî, söz konusu ravilerden bazılarının bid'at fırkalarından birine mensup olduklarına dair nakillere veya ravilerin kendi ifadelerine yer vermekle, ravilerin bu durumlarının farkında olduğuna açıkça işaret etmiş; bunun yanında bazı ravilerin cerh-ta'dil durumlarıyla ilgili tercihini de doğrudan veya dolaylı olarak ifade etmiştir.

Buhârî'nin Değerlendirmede Bulunduğu Bazı Raviler'in Cerh-Ta'dil Durumları Hakkında İbn Hacer'in Görüşü

Yukarıdaki tabloda aktarmış olduğumuz bilgileri göz önünde tutarak, Buhârî'nin cerh-ta'dil açısından haklarında doğrudan (açık ifadelerle) ve dolaylı olarak değerlendirmede bulunduğu ravilere dikkat çekmek istiyoruz. Zira Buhârî'nin ifadelerinden anlaşılan o ki, bu raviler hakkında cerh-ta'dil açısından ihtilaf mevcuttur. İlgili raviler hakkındaki bilgileri, Buhârî'nin *Sahih*'ini, *Sahih*'teki râvîlerin ve rivâyetlerinin durumunu en iyi bilenlerden biri olması sebebiyle şârihi İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî* isimli eserinden vermek istiyoruz.⁵⁵

Buhârî'nin yukarıdaki tabloda haklarında cerh-ta'dil açısından değerlendirme yapmadığı ravilere gelince, kendi ifadesinden anlaşıldığı üzere, onun nazarında bu raviler hakkında ihtilaf bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu raviler hakkında tekrara düşmek istemiyoruz.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Buhârî, Şiîlikle cerhedilenlerden **Abdürrezzak b. Hemmâm**'ın (ö.211/826) sadece hocalarını zikretmekte, hakkında açıkça cerh veya ta'dile dönük bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Bunlara ilaveten, kitabından rivayetinin daha sahih olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ İbn Hacer, el-Abbas b. Abdilazîm el-Anberî (ö.246/860) hâricinde bütün imamların Abdürrezzak'ı tevsîk ettiğini belirtmektedir. İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), âmâ olduktan sonra ondan işitilenlerin değersiz ve kitabındaki hadislerin sahih olduğunu, kitabında bulunmayanlar hakkında telkine maruz kalmış olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, İbn Adî'nin ondan ilim almak için müslümanların yolculuk ettikleri bir kimse olduğu, Şiîliğe nisbet edilse bile doğru sözlülüğünü ümid ettiği kanaatini de

⁵⁴ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, I, 1.

⁵⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî* nin dokuzuncu faslında *Sahih*'te rivayetleri yer alıp da ta'na uğramış söz konusu raviler ve onların *Sahih*'teki rivayetlerinin durumu hakkında bilgiler vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 403-488.

⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 130.

aktarmıştır. İbn Hacer'in düşüncesine göre, hicrî 200'den önce kendisinden işitilmiş olan hadisler mazbût, 200'den sonra işitilmiş olanlar ise ihtilat ve telkinden dolayı değişmiş olabilir. Buhârî ve Müslim ise ihtilatından önce ondan işitilmiş olan hadislerle ihticâc etmişlerdir.⁵⁷

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*'de **Hâlid b. Mahled el-Katavânî**'nin (ö.213/828) hocalarını zikretmiş, ancak hakkında doğrudan bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁵⁸ *et-Târîhu's-sagîr*'de ise, bazı raviler arasında ismini zikretmiş, âlimlerin bu raviler hakkında sukût ettiklerini belirtmiştir.⁵⁹ Hâlid b. Mahled, Buhârî'nin yaşlı şeyhlerinden olup, ondan hem doğrudan hem de dolaylı olarak rivayette bulunmuştur. İclî (ö.261/875), Şiiliğe eğilimli olmakla birlikte sika olduğunu söylemiş; İbn Sa'd (ö.230/845) aşırı Şia taraftarı olduğunu belirtmiş; Salih Cezere (ö. 293/306) sika olduğunu, ancak Şiilikte aşırılıkla suçlandığını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel münker rivayetleri olduğunu, Ebû Davud (ö.275/889) doğru sözlü fakat Şiiliğe meyilli olduğunu, Ebu Hâtim (ö.277/890) ise hadisin yazılabileceğini, ancak ihticac edilemeyeceğini söylemiştir. İbn Hacer, tahammül ve edası sağlam olduğu zaman Şiiliğin ona zarar veremeyeceğini ve Şiiliğe davet eden biri olmadığını belirtmiş; İbn Adî'nin onun hadislerinden münker olanları araştırdığını ve *Kâmil*'inde serdettiğini söylemiştir. İbn Hacer, Buhârî'nin bu münker haberlerden tahrice bulunmadığını, onun ferd haberlerinden sadece birini tahrir ettiğini belirtmiştir. Bu hadisin de Ebû Hureyre vasıtasıyla nakledilen ⁶⁰ من عادى لى وليا (Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse) hadisi olduğunu,⁶¹ Ebu Davud dışında diğerlerinin bu hadisi tahrir ettiklerini belirtmiştir.⁶²

Görüldüğü üzere, Şia taraftarı olduğu belirtilmekle birlikte Hâlid b. Mahled hakkında hem cerh hem de ta'dil yönünde değerlendirmeler mevcuttur. Fakat durumun Buhârî'nin *et-Târîhu's-sagîr*'de belirttiği gibi olmadığı, âlimlerin Hâlid b. Mahled hakkında susmadıkları görülmektedir. Yukarıda İbn Hacer'in görüşlerine müracaat ettiği âlimlerin hepsinin üçüncü asırda da yaşadıkları ve ravi hakkındaki cerh-ta'dil bilgilerine doğrudan veya hocaları vasıtasıyla ulaştıkları dikkate alınır, Buhârî'den önce, onun döneminde ve sonrasında Hâlid hakkında çekimser kalmayıp değerlendirmeler yaptıkları sonucuna ulaşılır.

⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 440.

⁵⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 174.

⁵⁹ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, II, 331.

⁶⁰ Buhârî, "Rikâk", 38 (VII, 190); Buhârî bu hadisi, Muhammed b. Osman b. Kerâme vasıtasıyla Halid b. Mahled'den dolaylı olarak rivayet etmiştir.

⁶¹ Bu hadisin Halid b. Mahled'in ferd hadislerinden biri olup olmadığı, Buhârî'nin onu tahrir etmesi bakımından durumun İbn Hacer'in belirttiği gibi olup olmadığı ayrı araştırma konusudur.

⁶² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 420.

Buhârî'nin, hocalarını zikredip de hakkında sadece "sadûktur" değerlendirmesinde bulunduğu⁶³ **İsmail b. Ebân Ebû İshâk el-Varrâk** (ö.216/831), kendisinden çok rivayette bulunmadığı hocalarından biridir. Nesâî, İbn Maîn, el-Hâkim Ebû Ahmed, Ca'fer es-Sâîğ ve Dârekutnî gibi âlimler onu tevsîk etmişler. Cûzecânî, onun haktan saptığını, fakat hadise yalan bulaştırmadığını ifade etmiştir. İbn Maîn, Cûzecânî'nin haktan sapmakla Kûfelilerin Şiiliğe meylini kastettiğini belirtmiştir. İbn Hacer, Cûzecânî'nin Ali'den ayrılmış bir nâsibî olduğunu ve bunların Osman'dan ayrılmış olanların zıddı olduklarını, dolayısıyla bir bid'atçının diğer bir bid'atçı hakkındaki sözünü dinlemenin gereksiz olduğunu belirtmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, Dârekutnî vb. âlimlerin terkinde icma ettikleri İsmail b. Ebân Ebû İshâk el-Ğanevî'ye yönelik tenkitlerin yanlışlıkla İsmail b. Ebân Ebû İshâk el-Varrâk'a atfedilmiş olma ihtimalidir.⁶⁴ Zaten Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr* isimli eserinde İsmâîl b. Ebân Ebû İshâk el-Ğanevî el-Kûfî'nin hadislerini Ahmed b. Hanbel ve başkalarının terkettiğini, İsmâîl b. Ebân el-Varrâk'ın da sadûk olduğunu belirtmekle bu uyarıyı yapmış olmaktadır.⁶⁵ Buhârî, Ebû İshâk el-Varrâk ile Ebû İshâk el-Ğanevî'nin birbiriyle karıştırılmaması için bu bilgileri vermekle birlikte, yine aynı amaca yönelik olarak Ebû İshâk el-Varrâk hakkında açıkça "sadûktur" değerlendirmesinde bulunmuş olabilir. Yani buradaki "sadûktur" nitelemesi, Ebû İshâk el-Varrâk'ın cerh ve ta'dili konusunda ihtilaf bulunduğu için değil de, başka bir şahısla karıştırılma ihtimaline binâen yapılmıştır.

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*'inde **Katâde b. Diâme** (ö.117/735)'ye geniş bir biyografi ayırmış, orada hoca ve talebe bilgisine yer vermekle birlikte, âlim olduğu yönünde Zührî'nin ifadesini aktarmakla dolaylı da olsa bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁶ *et-Târîhu's-sağîr*'inde ise sadece isim ve künyesini zikretmiştir.⁶⁷ İbn Hacer'in beyânına göre, Katâde tâbiûnun meşhur ve sağlam kişilerinden biridir. İbn Maîn onun kaderiyye'den olmakla itham edildiğini söylemiştir. Fakat Ebû Davud 'un onun kaderle ilgili bir görüşünün sabit olmadığını söylediği nakledilmiş ve âlimlerin kendisiyle ihticac ettikleri belirtilmiştir.⁶⁸

Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî'nin (ö.137/754) kaderiyye'nin görüşünü benimsediği⁶⁹ bilgisine yer vermekle Buhârî, ravinin durumu hakkındaki farkındalığını ihsas ettirmiş; bunun yanında Medîne'nin âbidlerinden olduğunu da belirtmiştir.⁷⁰ İbn Hacer ise, Ahmed b. Hanbel,

⁶³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 347.

⁶⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.409-410.

⁶⁵ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 337.

⁶⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 185-187.

⁶⁷ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, I, 282.

⁶⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.458.

⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 182; *et-Târîhu's-sağîr*, I, 326.

⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, I, 326.

İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî ve İclî'nin onu tevsîk ettiklerini ifade etmiştir. İbn Sa'd, onun âbid biri ve kaderiyye anlayışında olduğunu belirtmiş; Ukaylî hadislerinin bazısına muhâlif hareket ettiğini söylemiştir. İbn Hacer, Abdullah b. Ebî Lebîd'in sıyam konusundaki tek hadis haricinde Buhârî'de rivayetinin yer almadığını, bu hadise Muhammed b. Amr ve Süleyman el-Ahvel'in üçünün birlikte Ebû Seleme'den onun da Ebû Saîd'den itikâf konusunda rivayet ettikleri hadisin mütâbeât ettiğini ifade etmiş ve Tirmizî dışındakilerin kendisinden rivayette bulduklarını söylemiştir.⁷¹

Yukarıda aktarılan bilgilere göre, Abdullah b. Ebî Lebîd, hem Buhârî hem de İbn Sa'd tarafından, kaderiyye'den olmasına rağmen âbid biri olarak vasıflandırılmaktadır. Hadislerinin bazısına muhâlif hareket ettiği şeklindeki Ukaylî'nin görüşü dışında, âlimler tarafından tevsîk edildiği görülmektedir.

Buhârî, **Kehmes b. el-Minhâl** (ö.149/766) hakkında kaderiyye düşüncesine sahip olmasının dışında herhangi bir bilgiye yer vermediği gibi, değerlendirme de yapmamıştır.⁷² İbn Hacer'in ifadesine göre, Buhârî kendisinden tek hadis rivayet etmiştir. Bu hadisi Muhammed b. Sevâ ile birlikte Said b. Ebî Arûbe'den *Menâkıbü Ömer* bahsinde rivayet etmiştir. Tenkid edilmiş olup kaderiyye'den olduğu söylenmiştir. Ebû Hâtim doğru sözlü olduğunu (محلہ الصدق) ve hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.⁷³

Sevr b. Yezîd el-Hımsî'nin (ö.150/767) sağlam biri olduğuna ilişkin rivayet nakleden Buhârî, hocalarını zikretmekle yetinmiş,⁷⁴ ölüm tarihi⁷⁵ dışında ek bir bilgi vermemiştir. İbn Hacer, Sevr'in kaderiyye'den olduğunun söylendiğini ifadeyle birlikte, hadiste sağlamlığı konusunda ittifak edildiğini belirtmiştir. İbn Hacer, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Şam'lular arasında ondan daha sağlamını görmediği ifadesine yer vermekle birlikte, Evzâî, İbnu'l-Mubârek ve başkalarının ondan kitâbeti nehyettikleri bilgisine yer vermiştir. Süfyân es-Sevrî, görüşlerinden sakınmakla birlikte ondan hadis alınması gerektiğini ifade ederken; Mâlik nasb ile itham ettiği için onunla oturmaktan nehyetmiştir. İbn Hacer, Yahya b. Maîn'in onun Ali b. Ebî Tâlib'ten uzaklaşan bir grupta oturup kalktığı, fakat Hz. Ali'ye sövmediği ifadesine ilaveten, âlimlerin kendisiyle ihticac ettiklerini söylemiştir.⁷⁶

İbn Hacer'in aktardığı bu bilgilere göre, Sevr b. Yezîd el-Hımsî hadis rivayeti açısından hakkında âlimlerin ihtilafının bulunduğu bir kişidir. Öyle anlaşılıyor ki, hakkındaki ihtilaflardan dolayı, Buhârî onun sağlam biri olduğuna ilişkin rivayeti zikretmiştir.

⁷¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.436.

⁷² Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 240; *ed-Duâfâü's-sagîr*, s. 97.

⁷³ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.459.

⁷⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 181.

⁷⁵ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, II, 99.

⁷⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.414.

Buhârî, kaderiyye'den olmakla cerhedilen **Seyf b. Süleymân el-Mekkî**'nin (ö.155/771) hoca ve talebelerini zikretmiş,⁷⁷ Yahya el-Kattân'ın onu sika addettiği bilgisine hem *et-Târîhu'l-kebîr*'inde⁷⁸ hem de *es-Sağîr*'inde⁷⁹ yer vermiştir. İbn Hacer, onun sağlam kişilerden olduğunu ifade etmiş; kaderiyye'den olmakla suçlanmasına rağmen Ebû Davud'un onu sika saydığını; Nesâî'nin sika ve sağlam olduğunu (ثقة ثبت) söylediğini; Zekeriyâ es-Sâcî'nin (ö.307/920) ise kaderiyye'den olmakla itham edilmesinin haricinde sadûk ve sika olduğu noktasında âlimlerin icma'nının bulunduğu iddiasını dile getirmiştir. İbn Hacer, Seyf b. Süleymân'ın Buhârî'de hadislerinin olduğunu, Tirmizî haricinde diğer musanniflerin kendisinden rivayette bulduklarını belirtmiştir.⁸⁰

Buhârî, **Saîd b. Ebî Arûbe** (ö.156/772) hakkında, ihtilata maruz kalmış olmasına ilaveten onun tek hocası⁸¹ dışında başka bir malumât vermemiştir. İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre, kaderiyye'den olmakla itham edilmesinin haricinde imamların hepsi onu tevsik etmişlerdir. İclî kaderiyye'ye davet eden birisi olmadığını, yaşlandığı zaman ihtilat ettiğini söylemiştir. Ebû Avane, kendi döneminde ondan daha hafız hiç kimsenin bulunmadığını; Ebû Hâtim ve Ebû Davud et-Tayâlisî onun, Katâde'nin hadislerini en iyi bilen kişi olduğunu ifade etmişlerdir. Nesâî ise, Hişâm b. Urve ve Amr b. Dînâr gibi Kûfe ve Hicaz ehlinin bazılarında işitmediği şeyleri rivâyet ettiğini söylemiştir. İbn Hacer, bu bilgileri aktardıktan sonra, Buhârî'nin ondan bir tek hadis dışında Katâde'den başkasından rivayetini tahrir etmediğini söylemiştir. Buhârî'nin, onun Katâde'den naklettiği hadisleri ihtilatından önce kendisinden işitenlerden çokça tahrir ettiğini, ihtilatından sonra işitenlerden ise az rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.⁸²

Buhârî, Saîd'in ihtilatını söz konusu etmekle, ravinin durumu hakkındaki farkındalığını belirtmiştir. İbn Hacer'in aktardığı bilgiler, Saîd'in Katâde hadislerinde uzman biri olduğunu göstermektedir. Saîd'in kaderiyye'den olmakla itham edilmesi ve bundan dolayı cerhe maruz kalması, hocası Katâde'nin de bu yönde cerhedilmesinden ileri gelmiş olabilir.

Buhârî, **Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî** (ö.180/796) hakkında kaderle ilgili kendisinden bir şey duyulmadığını⁸³ ifade etmekle birlikte, onun yalancılıkla itham edildiğine ve sağlam olduğuna ilişkin rivayetlere

⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 171.

⁷⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 171.

⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, II, 113.

⁸⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.429.

⁸¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 504.

⁸² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.425-426.

⁸³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 118; *ed-Duâfâü's-sagîr*, s. 79.

yer vermiştir.⁸⁴ İbn Hacer'in beyanına göre, Şu'be ve Yahya b. Maîn onun hafızasına itimad eden kişilerdir. Ebû Zür'a, Nesâî, İbn Sa'd, İbn Nümejr, İclî ve Ebû Hâtim kendisini tevsîk etmişlerdir. Hammâd b. Zeyd, kaderiyye anlayışında olduğunu gerekçe göstererek insanları ondan sakındırmış; Abdülvâris'in oğlu Abdüssamed b. Abdülvâris bunun babası hakkında söylenmiş bir yalan olduğunu ve kader konusunda babasından hiçbir şey işitmediğini belirtmiştir. Hüdbe b. Hâlid vasıtasıyla onun kendi ağzından mu'tezile ekolünün anlayışını benimsemediği nakledilmiş; es-Sâcî ise kaderiyye anlayışında olduğunu iddia etmiştir. İbn Hacer ise, Amr b. Ubeyd'den övgüyle bahsetmesinden dolayı kaderiyye'den olmakla suçlandığını, fakat sonradan bu düşünceden dönmüş olmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer, âlimlerin kendisiyle ihticac ettiklerini de ifade etmiştir.⁸⁵

el-Hasen b. Zekvân el-Basrî hakkında, doğrudan bir değerlendirme yapılmamış; Yahya b. Saîd el-Kattân'ın kendisinden rivayette bulunduğu ifade edilmekle birlikte,⁸⁶ yine Yahya'nın onun Abdülvâhid b. Kays'tan tuhaf şeyler rivayet ettiğini söylediği belirtilmiştir.⁸⁷ İbn Hacer ise, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hatim, Nesâî ve Ali b. el-Medîni'nin onu zayıf saydığını; İbn Adî'nin onda bir sakınca olmadığını (لا بأس به) ümid ettiğini, fakat Amr b. Halid el-Vasîti'den işittiği halde Habîb b. Ebî Sabit'ten naklettiği hadiste tedliste bulunduğunu söylediğini belirtmiştir. İbn Hacer, tedliste bulunduğuyla ilgili bu rivayeti onun zayıf sayılmasının birinci sebebi olarak zikretmiş; kaderiyye'den olduğu yönündeki düşüncüyü ise bir diğer sebep olarak ifade etmiştir. Buhârî'nin onun tek hadisini tahrir ettiğini, bu hadisin birçok şevâhidi bulunduğu ve Nesâî dışında ashâbü's-Sünen'in ondan rivayette bulduklarını söylemiştir.⁸⁸

Buhârî, **Amr b. Mürra el-Hanefî**'nin (ö.110/728) kendi ifadesiyle onun mürcie'den olduğuna ilişkin rivayete yer vermiş; hoca ve talebe bilgisine ilaveten efdal biri olduğuna dair rivayeti zikretmiştir.⁸⁹ İbn Hacer, onun tâbiînin küçüklerinden ve sağlam kişilerden biri olduğunu belirtmiş; ircâ anlayışında olduğunu gerekçe göstermek sûretiyle bazılarının tenkidi haricinde, güvenilir biri olduğu konusunda ittifak bulunduğunu belirtmiştir. Şu'be'nin onun müdellis olmadığı yönündeki sözünü aktardıktan sonra, âlimlerin kendisiyle ihticâc ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁰

⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 118.

⁸⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.443.

⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 293.

⁸⁷ Buhârî, *ed-Duâfâu's-sagîr*, s.76.

⁸⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.412.

⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 368.

⁹⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.454.

Eyyûb b. Âiz el-Buhturî'nin İrcâ anlayışını benimsediği,⁹¹ ancak sadûk biri olduğu Buhârî tarafından ifade edilmiştir.⁹² İbn Maîn, Ebû Hatim, Nesâî, İclî ve Ebû Dâvud onu tevsîk etmekle birlikte, Ebû Zür'a Mürchie'den olduğu gerekçesiyle zayıf saymıştır. Buhârî Kitâbü'l-meğâzî'de, Şu'be'nin mütâbeatıyla birlikte Ebû Mûsâ el-Eş'arî kıssası hakkındaki sadece bir rivayetine yer vermiştir. Müslim ve Tirmizî kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.⁹³ Buhârî, Eyyûb b. Âiz hakkında verdiği bilgilerle onun durumu hakkındaki farkındalığını ortaya koymuş, bununla birlikte sadûk biri olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer'in verdiği bilgilere bakılırsa, Mürchie'den olduğu gerekçesiyle Ebû Zür'a'nın zayıf addetmesi haricinde, âlimler tarafından tevsîk edilmiştir.

Buhârî, **Zerr b. Abdillâh el-Mürhibî**'nin re'yyeden kaçtığına dair ifadesine yer vermekle birlikte,⁹⁴ hadiste sadûk olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ İbn Hacer, Zerr b. Abdillâh'ın sika ve sağlam biri olduğunu söylemiş; İbn Maîn, Nesâî, Ebû Hatim ve İbn Nümeyr'in onu tevsik ettikleri bilgisine ilaveten, Ebû Davud'un onun Mürchie'den olduğu hakkındaki iddiasını aktarmış; İbrahim en-Nehâî ve Said b. Cübeyr'in bundan dolayı onu terk ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra İbn Hacer, âlimlerin onun rivayetlerini naklettiklerini ifade etmiştir.⁹⁶

Buhârî, **Harîz b. Osmân** (ö.163/779) hakkında Şam ehlinin üstün kişilerinden olduğu bilgisini vermektedir.⁹⁷ İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve başka imamlar onu tevsîk ederken, Fellâs ve bazıları Hz. Ali'ye aykırı düştüğünü ifade etmişlerdir. Ebû Hâtim Şam'da ondan daha sağlamını tanımadığını ve hakkındaki nasıbilik iddiasının sahih olmadığını söylemiştir. İbn Hacer, onun Buhârî'de iki hadisinin dışında rivayet bulunmadığını ve ashâbu's-Sünen'in kendisinden rivayette bulduklarını ifade etmiştir.⁹⁸

İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime (ö.105/747), insanların en âlimi olarak vâfedilmiştir.⁹⁹ Ashâbu's-Sünen kendisiyle ihticac etmekle birlikte, Müslim onun Said b. Cübeyr'le birlikte rivayet ettiği hac bahsindeki tek hadis dışında rivayetini tahric etmemiştir. İbn Hacer, onun tenkide maruz kaldığı noktaları kizb ile itham, Hârîciliği benimsemesinden dolayı ta'n edilmesi ve idarecilerin mükâfatını kabul etmesinden dolayı kınanması şeklinde üç madde halinde özetlemiştir.¹⁰⁰ İbn Hacer, onun hakkındaki

⁹¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 420; *ed-Duâfâü's-sagîr*, s.18

⁹² Buhârî, *ed-Duâfâü's-sagîr*, s.18.

⁹³ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.411.

⁹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 267; *ed-Duâfâü's-sagîr*, s.43.

⁹⁵ Buhârî, *ed-Duâfâü's-sagîr*, s.43.

⁹⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.421.

⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 103.

⁹⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.415-416.

⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 49.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.446-447.

bid'atçılık iddiasının, sabit olmamakla birlikte, mezhebinin davetçisi olmadığından dolayı hadisine zarar vermeyeceğini söylemiş; müteşeddîd âlimler ve ilim ehlinin çoğunluğu nazarında mükâfât kabul etmenin tenkid sebebi olamayacağını ifade etmiş; kizb ile itham edilmesinin gerekçelerini, bu iddianın asılsızlığını uzunca anlatmış ve kendisini tevsîk edenleri de zikretmiştir.¹⁰¹

İsimlerini zikretmek sûretiyle kendileri hakkında Buhârî ve şârihi İbn Hacer'in görüşlerine müracaat ettiğimiz ravilerle ilgili cerh-ta'dil ifadeleri farklılık arz etmektedir. Buhârî, söz konusu raviler hakkındaki düşüncelerini ya doğrudan kendi ifadesiyle ya da dolaylı olarak rivayetlerle dile getirmiştir. Dikkat çeken en önemli husus, bazı ravilerin kendi ifadelerine dayalı olarak onların bid'at fırkalarından birine mensubiyetini dile getirmesi, bununla da ilgili ravi hakkındaki farkındalığını belirtmesidir. Buna ilaveten, söz konusu ravilerle ilgili Buhârî'nin cerhe yönelik bir beyânına rastlanmamıştır.

Sonuç

Çalışmamızda bid'atçılıkla tenkide uğrayan Buhârî ravileri hakkında bizzat Buhârî'nin kendi düşünce ve tutumunu tespit etmeye çalıştık. Sonuç olarak ifade edebiliriz ki, Buhârî'nin sukût edip herhangi bir cerh-ta'dil hükmü vermediği raviler hakkında çekimser kaldığı, bu sebeple sukût ettiği yönündeki değerlendirmeler yeniden gözden geçirilmelidir. Zîra Buhârî, ilgili ravilerin biyografilerine ilişkin eserlerinde kısa ve öz de olsa hoca ve talebe bilgilerini aktarmakta, yer yer rivayetlerinden örnekler vermektedir. Bunlar, Buhârî'nin söz konusu raviler hakkındaki farkındalığını göstermektedir. Raviler hakkında verdiği bilgilerin kısa ve öz oluşu, onun gerekli malumata sahip olmadığı şeklinde değil de, dönemin imkân ve koşulları dâhilinde değerlendirilmesi gereken bir husustur. Çünkü Buhârî'nin ravilerin cerh-ta'dil ve biyografilerine ilişkin eserleri, rical ve tarih ilminin ilkleri arasında sayılabilir.

Buhârî'nin *et-Târîhu's-sağîr*'in mukaddimesinde yer verdiği “...Eğer onlarla ilgili bir hususta ihtilafa düşmüşlerse, o zaman açıklama yapmaya ve delil serdetmeye ihtiyaç duyulmuştur” ifadesi dikkate alınır, ravilerin hoca ve talebe bilgilerine yer verip çoğu hakkında herhangi bir cerh-ta'dil değerlendirmesinde bulunmaması, onun nazarında söz konusu ravilere ilişkin bir müşkilin olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Cerh-ta'dil ilmi açısından haklarında açıkça veya dolaylı olarak değerlendirmede bulunduğu az sayıdaki ravilere gelince, bu raviler hakkındaki ihtilafları dikkate aldığından olsa gerek fikir beyanını tercih etmiştir. Değerlendirmede bulunduğu bu raviler hakkında ise, Buhârî olumsuz bir kanaat ifade etmemiştir. Sadece fırka isimlerini de zikretmek suretiyle bazılarının bid'atçılıkla itham edildiğini belirtmiş, onlarla ilgili

¹⁰¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s.447-451.

değerlendirmeyi ya doğrudan kendi ifadeleriyle ya da rivayetlere dayanmak suretiyle dile getirmiştir. Bid'atçılıkla itham edilen bu ravilerin rivayetlerine *Sahih*'inde yer vermiş olması, Buhârî nazarında söz konusu ravilerle ilgili genel anlamda bir müşkilin bulunmadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi, söz konusu ravilerin çok az rivayetlerini zikretmiş olması dikkate alındığında, bu rivayetler bağlamında söz konusu ravilere ilişkin bir sakıncanın olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Biz bu çalışmamızda, bid'atçılıkla itham edilen Buhârî ravileri hakkında, bizzat Buhârî'nin kendi eserlerinden hareketle onun düşünce ve değerlendirmelerini tespite gayret ettik. Konu rical ve tarih kitaplarının tamamı dikkate alınarak daha geniş ölçekte ve perspektifte araştırmalara açıktır.

KAYNAKÇA

- A'ZAMÎ, M. Mustafa, "Buhârî", *TDVİA*, İstanbul-1992, VI, 368-372.
- BAĞDÂDÎ, Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd* (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-1417, I-XXIV.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarâbâd: Dairatü'l-Meârifil-Osmaniyye, Trs., I-VIII.
- , *ed-Duafâü's-sağîr* (thk. Mahmud İbrahim Zayid), Halep: Dâru'l-va'y-1396.
- , *el-Künâ* (thk. Es-Seyyid Hâşim ed-Nedvî), Beyrut-Dâru'l-Fikr-Trs.
- , *Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları-1992, I-VIII.
- DAYHAN, Ahmet Tahir, *Buhari'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, İzmir-1995 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRCİ, Ahmet, "Bidatçılık", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Kayseri-1988, s. 71-86.
- EREN, Mehmet, *Buhârî'nin Sahih'i ve Hocaları*, Konya: Nükte Kitap-2003.
- FERÂHİDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn* (thk. Mehdî el-Mahzumî ve İbrahim es-Samerrâî), Beyrut-1988, I-VIII.
- HAMEŞ, Adâb Mahmud, *Ruvâtü'l-hadîsi'llezîne sekete aleyhim eimmetü'l-cerhi ve't-ta'dîli beyne't-tevsîki ve't-techîli*, Riyad: Dâru'l-emânî, 1987.
- HATİBOĞLU, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt:10, Sayı:1-3, 1997, s.1-29.

- İBN HACER, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî* (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdi), Riyad-2001, I-XIII.
- , *Hedyü's-sârî* (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdi), Riyad-2001.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-'arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414, I-XV.
- KESKİN, Yusuf Ziya, "Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîrine Yönelik Tenkitler", *Ma'rife*, Yıl: 3, Sayı:2, Güz 2003, s.103-120.
- KUDSÎ, Abdüsettar Abdulhamîd, "Bid'atcının Rivayeti" (trc. Salahaddin Polat), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Kayseri-1986, s.397-414.
- MEŞKÛR, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları-2011.
- MİZZÎ, Yusuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle-1980, I-XXIV.
- ÖMERÎ, Muhammed Ali Kasım, "el-Buhârî ve menhecuhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl", *Dirâsât fî menhecî'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, s.89-113.
- POLAT, Salahaddin, "Buhari'nin Sahih'ine Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Kayseri-1990, s.237-255.
- , *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- SOFUOĞLU, Cemal, "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhari'ye Yöneltiği Bazı Tenkidler", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VI, İzmir-1989, s.89-94.
- SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribü'n-Nevevî* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut: Dâru'l-fikr-1988, I-II.
- ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Musa, *el-İ'tisâm* (thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şakîr), Suudi Arabistan: Daru İbnu'l-Cevzî-2008, I-III.
- UĞUR, Müctebâ, "Cerh ve Ta'dil Yönünden Buhârî Ravileri", *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî: Uluslararası Sempozyumu* (18-20 Haziran 1987), Kayseri-1996, s.75-80.
- YARDIM, Ali, "Buhârî ve et-Târîhu'l-Kebîr'i", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, İzmir-1989, s.181-193.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: İfav-1998.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs- 2006, I-XVIII.